

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

Czesław Madajczyk

Czy możliwy jest bilans demograficzno-historyczny Polski lat 1939-1950?

Komisja Historii I i II Wojny Światowej oraz Instytut Historii PAN 3 grudnia 1993 r. zorganizowały sesję na temat „Bilans demograficzno-historyczny Polski lat 1939-1950” z udziałem historyków i demografów. Moją intencją jako jej organizatora było nie tylko przedstawienie stanu badań. Miałem poza tym nadzieję na znalezienie odpowiedzi na pytanie: czy w pół wieku od zakończenia II wojny światowej, ze względu na wątpliwości, jakie budzą dotychczasowe ustalenia rozmiarów strat osobowych różnych grup ludności naszego państwa, nadal niemożliwe jest sporządzenie bilansu demograficzno-historycznego. Czy weryfikacja ich wysokości, dokonana w ostatnich latach, nie usunęła tej przeszkody? Które z danych i w jakim stopniu można dziś uznać za ostateczne?

Bilans otwarcia za rok 1939 nie budzi wątpliwości. Rok 1950 przyjąłem natomiast w ślad za demografami, którzy słusznie uważają, że dopiero wówczas można mówić o kresie przemieszczeń ludnościowych w naszym kraju, wywołanych wojną lub jej konsekwencjami.

Zamieszczone w tym numerze referaty miały spełnić kilka zadań. Jedno z nich to zaprezentowanie metod pracy historyków i demografów stosowanych podczas prób sporządzenia bilansu, a uczynili to tak doświadczeni badacze jak profesorowie Jerzy Zdzisław Holzer i Czesław Łuczak. Łuczak, weryfikując różnego rodzaju straty ludności w Polsce, w podliczeniu ich zbliża się do liczby 6 mln. Kolejni referenci zweryfikowali dane dotyczące strat obozowych (Auschwitz, Majdanek) i żydowskich w Polsce. O stratach w Auschwitz mówił badacz z Muzeum Oświęcimskiego dr Franciszek Piper, który uczestniczy w polemikach międzynarodowych na ten temat. Straty na Majdanku omówił najlepszy znawca eksterminacji ludności polskiej na Lubelszczyźnie prof. Zygmunt Mańkowski. O rozmiarze strat osobowych ludności żydowskiej naszego kraju oraz liczebności ofiar obozów zagłady, w okupowanej Polsce rozmieszczonych miał mówić prof. Raoul Hilberg z USA. Z racji różnych zobowiązań nie mógł przybyć, a zacne Yad Vashem nie odpowiedziało na moją prośbę o przysłanie referenta. W tej sytuacji należy się specjalne podziękowanie dr. Józefowi Marszałkowi z UMCS w Lublinie, który odmawiających z powodzeniem zastąpił. Ostatni członek naszej konferencji stanowiły referaty poświęcone stratom osobowym spowodowanym polityką władz radzieckich i terrorem NKWD w Polsce wschodniej oraz stratom osobowym ludności niemieckiej podczas ucieczek i wysiedleń z terytorium tzw. Ziemi Odzyskanych. O pier-

wszych mówiła prof. Krystyna Kerstenowa, znany badacz przemieszczeń ludnościowych między Polską i ZSRR w latach powojennych. Straty niemieckie przedstawił dr Rüdiger Overmanns, pracownik Wojskowego Ośrodka Badawczego (Militärgeschichtliche Forschungsamt) we Fryburgu, który w publikacji pt. *Der Zweite Weltkrieg* przedstawił niedawno swój krytyczny punkt widzenia na dotychczasowe ustalenia, zastosował ciekawą metodę weryfikacji. Sfinansowanie jego przyjazdu stało się możliwe dzięki pomocy finansowej Niemieckiego Instytutu Historycznego w Warszawie. Koreferentem był dr Piotr Madajczyk, przygotowujący pracę na temat wysiedleń Niemców z Polski. Referat Overmannsa publikujemy po niemiecku ze względu na rozbieżności w terminologii. Załączamy tylko krótkie streszczenie pióra Marka Gettera.

Jeżeli wśród publikowanych tekstów brakuje wspomnianego wystąpienia prof. Holzera, to przyczyną jest jego odwołanie się do swego poglądu wyrażonego przed kilkunastu laty na łamach pisma demograficznego. Udało się go tylko namówić do przygotowania krótkiej notatki na temat tego tekstu, zainteresowani zapewne do niego sięgną. Uzupełnia publikowane teksty recenzja Teresy Prekerowej z książki J. C. Pressaca, z którego ustaleniami strat osobowych w Auschwitzu polemizował Piper (moja recenzja z pracy zbiorowej pt. *Dimension des Völkermords*).

W dyskusji najistotniejszym było zwrócenie uwagi na nieostrość używanych pojęć, brak uzgodnienia kategorii semantycznych (wysiedlenie, wypędzenie, przemieszczenie ludności, transfer itd). Powinny one być jednoznacznie i jednolicie używane przez badaczy bez względu na nacje czy specjalności naukowe. Uzupełniać je powinno wyjaśnienie, w jakim stopniu były one działaniem samowolnym, a w jakim były uzgodnione w skali międzynarodowej. Jeżeli przyjąć, że naziści, dokonując podczas okupacji wysiedleń Polaków z jednego obszaru na drugi, nie chcieli utracić ani kropli krwi niemieckiej, to władze naszego kraju analogicznie nie chciały utracić po wojnie ani kropli krwi polskiej. Istniała wszakże w tej kwestii nader istotna różnica. Himmler nakazywał: pozyskać albo zniszczyć, gdy dla władz polskich istniał inny wybór: pozyskać lub wysiedlić z byłego terytorium niemieckiego do utworzonych stref okupacyjnych.

Rozbieżne stanowiska wyrazili dyskutanci na temat wliczania do strat niedoszętego do skutku przyrostu naturalnego. Zwrócono uwagę, że weryfikacji muszą też podlegać dane o stratach w mniej znanych obozach. I tak podane przez publicystę zaraz po wojnie straty w obozie karnym w Żabikowie pod Poznaniem — około 20 tys. — faktycznie sięga tylko setek ofiar. Wiedzę o stratach obozowych uzupełnia informacja o Stutthofie. Mankamentem dyskusji było nieustosunkowanie się do zaprezentowanych przez referentów metod zbilansowania ubytków i przyrostów ludności naszego kraju.

Podstawowa literatura tematu uwzględniająca tylko najnowsze prace:

- *Dimension des Völkermords. Die Zahl der jüdischen Opfer des Nationalsozialismus*, hrsg. W. Benz, München 1991, s. 584.
- M. Karny, *Lidske ztraty československých Židů v letech 1938-1945*. „Česky Časopis Historický” 1989/3.
- Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej*, Wrocław 1993.
- C. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce*, Poznań 1979.
- C. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1-2, Warszawa 1970.
- A. Maryański, *Straty ludnościowe Polski podczas II wojny światowej*, „Wiadomości Historyczne” 1958, nr 2.
- R. Overmanns, *Die Toten des zweiten Weltkriegs in Deutschland*, w: *Der Zweite Weltkrieg. Analysen-Grundzüge-Forschungsbilanz*, München 1989, s. 858-874 (także II wyd. 1990).

- P. Piper, *Ilu ludzi zginęło w KL Auschwitz*. Oświęcim 1992. Także w „Yad Vashem Studies” 1991 t. XXI.
- Z. S. Siemiaszko, *W sowieckim osaczeniu*, Londyn 1991.
- S. Waszak, *Demographic Picture of the German Occupation*, „Western Review” 1947, nr 7/8.
- P. Żaroń, *Ludność polska w Związku Radzieckim w czasie II wojny światowej*, Warszawa 1990.
- A. Głowacki, *Widmo Berii w statystyce?*, „Polityka” 1944, nr 6.